

Demografsko stanje i procesi u Hrvatskoj s osvrtom na privremeno okupirani prostor

Andelko Akrap
Ekonomski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Pregledni članak
UDK 314.18 (497.5): 355,01
Primljeno: lipanj 1994.

Autor analizira demografsko stanje i procese u poslijeratnom razdoblju u Republici Hrvatskoj. Utvrđuje čimbenike nepovoljnih demografskih kretanja koji već od šezdesetih godina ne osiguravaju jednostavno obnavljanje stanovništva Republike Hrvatske. Egzaktnim pokazateljima upozorava da je hrvatsko stanovništvo već duboko zašlo u proces demografskog starenja, što sa sobom nosi značajne gospodarske i socijalne probleme. To zahtijeva izgradnju socijalnog sustava koji bi mjerama socijalne politike zaustavio nepovoljne demografske trendove. Autor utvrđuje diferencijalna demografska obilježja Hrvata kao većinskog naroda i Srba kao manjine u Republici Hrvatskoj s posebnim osvrtom na privremeno okupirana područja Republike Hrvatske.

I. DEMOGRAFSKO STANJE I PROCESI U HRVATSKOJ*

Poznavanje broja, prostornog razmještaja i sastava stanovništva prema različitim obilježjima ima temeljnu važnost za nositelje društvenog i gospodarskog života. Promjene koje su se zbile u dobnom sastavu hrvatskog stanovništva izražene kroz demografsko starenje imaju brojne implikacije na razvojnu i socijalnu politiku. Demografsko starenje kao posljedica dugogodišnjeg opadanja nataliteta nosi promjene u gospodarskoj strukturi, tj. potrebni su manji kapaciteti, osobito u onim privrednim sektorima koji su usmjereni na zadovoljavanje potreba djece i omladine, dok se povećavaju ulaganja u izgradnju kapaciteta koji služe za zadovoljavanje potreba starijeg stanovništva. Takvim promjenama treba prilagoditi obrazovne kapacitete, tržište rada, socijalnu skrb, zdravstvenu zaštitu itd. S jedne strane raste ekonomski i socijalni teret zbog sve brojnijeg staračkog stanovništva, a s druge strane je sve manji pritjecaj mladih u radnu dob koji nose taj ekonomski teret. Uz to, sve je stariji dobni sastav radne snage.

Takvo stanje i procesi zahtijevaju izgradnju odgovarajuće socijalne politike koja će opsežnim sustavom mjera zaustaviti nepovoljne demografske procese i revitalizirati hrvatske depopulacijske prostore¹.

Namjera nam je ovim radom opisati demografsko stanje, procese i tendencije na prostoru Republike Hrvatske s kratkim osvrtom na prostor koji je privremeno okupiran poslije oružane agresije na Republiku Hrvatsku u ratu 1991/92. Analizu ćemo provesti po općinama prema upravno-teritorijalnom ustrojstvu

* Netom što je članak priređen za tisak došlo je do oslobođanja Zapadne Slavonije. Nisu stoga bile moguće ispravke u pogledu ranije djelomično okupiranih općina Pakrac i Novska (Op. ur.).

¹ Prirodnim i mehaničkim kretanjem čije tendencije već dugo ne osiguravaju jednostavno obnavljanje hrvatskog stanovništva, procesom depopulacije hrvatskog prostora, demografskim promjenama već se dugo bave hrvatski demografi. Upravo egzaktnost demografskih pokazatelja i mjera te njihova postupnost i dugoročnost demografskih procesa omogućili su da su već od šezdesetih godina demografi upozoravali na intenzivne negativne demografske procese. (O tome vidjeti: Rendulić, 1965, 1971; Wertheimer-Baletić, 1969, 1971; Baučić, 1971, 1973; Friganović, 1971, 1974; te niz novijih radova do danas).

Republike Hrvatske koje je vrijedilo do kraja 1992. godine, i to po općinama čiji je prostor potpuno okupiran i općinama čiji je prostor djelomično okupiran. Uz naznaku osnovnih demografskih obilježja pažnju ćemo posvetiti i promjenama narodnosnog sastava po općinama na tom prostoru.

Razvoj stanovništva Hrvatske nakon Drugog svjetskog rata

Demografska istraživanja na prostoru današnje Hrvatske pokazuju da su na razvoj njenog stanovništva osim prirodnog kretanja (natalitet i mortalitet) i mehaničkog (imigracije i emigracije) djelovali i destabilitetni čimbenici kao što su ratovi, epidemije, gospodarske krize i političko stanje u zemlji.

U normalnim uvjetima razvoja stanovništva (bez utjecaja destabilitetnih čimbenika) demografske su promjene postupne i dugoročne. Tablica 1 kazuje da to nije bio slučaj s Republikom Hrvatskom, gdje naročito uočavamo direktan utjecaj Prvog i Drugog svjetskog rata, dok se drugi destabilitetni

čimbenici prikrivaju preko kontinuiranog smanjivanja prirodnog priraštaja u razdoblju poslije Drugog svjetskog rata.

Tablica 1.

Razvoj stanovništva Republike Hrvatske od 1857. do 1991.

Godina	Broj stanovnika	1857 = 100	Verižni indeksi
1857.	2.181.499	100.0	-
1868.	2.398.292	109.9	109.9
1880.	2.506.228	114.9	104.5
1890.	2.854.558	130.9	113.9
1900.	3.161.456	144.9	110.8
1910.	3.460.584	158.6	109.5
1921.	3.443.375	157.8	99.5
1931.	3.785.455	173.5	109.9
1948.	3.779.858	173.3	99.9
1953.	3.963.022	181.7	104.8
1961.	4.159.696	190.7	105.0
1971.	4.426.221	202.9	106.4
1981.	4.601.469	210.9	104.0
1991.	4.784.265	219.3	104.0

Izvori: Statistički ljetopis 1992. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb.

Tablica 2.

Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske između 1948. i 1992.

Godina	Broj			Stopa (na 1.000) stanovnika		
	živorodenih	umrlih	prirodni prirast	nataliteta	mortaliteta	prirodnog prirasta
1948.	89.049	52.416	36.633	23.5	13.8	9.7
1950.	95.560	47.292	48.268	24.8	12.3	12.5
1955.	88.657	42.035	46.622	22.1	10.5	11.6
1960.	76.156	41.361	34.795	18.4	10.0	8.4
1965.	71.186	39.936	31.250	16.7	9.4	7.3
1970.	61.103	44.147	16.956	13.9	10.0	3.9
1975.	67.016	45.640	21.376	14.9	10.1	4.8
1980.	68.220	50.100	18.120	14.9	10.9	4.0
1985.	62.655	52.067	10.588	13.5	11.2	2.3
1990.	55.409	52.192	3.217	11.6	10.9	0.7
1991.*	51.829	54.832	-3.003	10.8	11.4	-0.6
1992.**	46.970	51.800	-4.830	9.8	10.8	-0.1

* Podaci o živorodenima i umrlima, zbog agresije na Hrvatsku, nisu prikupljeni za 1991. godinu za cjelokupno područje Hrvatske. Za privremeno zaposjednute općine podaci su prikupljeni djelomično, i to za različita razdoblja. Za razdoblje I-IV. 1991. za Gračac; za razdoblje I-VI. za općine Benkovac, Dvor, Glina, Knin, Obrovac, Vrginmost i Vukovar; za razdoblje I-VIII. za općine Beli Manastir, Donji Lapac, Hrvatska Kostajnica, Pakrac, Petrinja i Titova Korenica, i za razdoblje I-VII. za općine Drniš, Slunj i Vojnić.

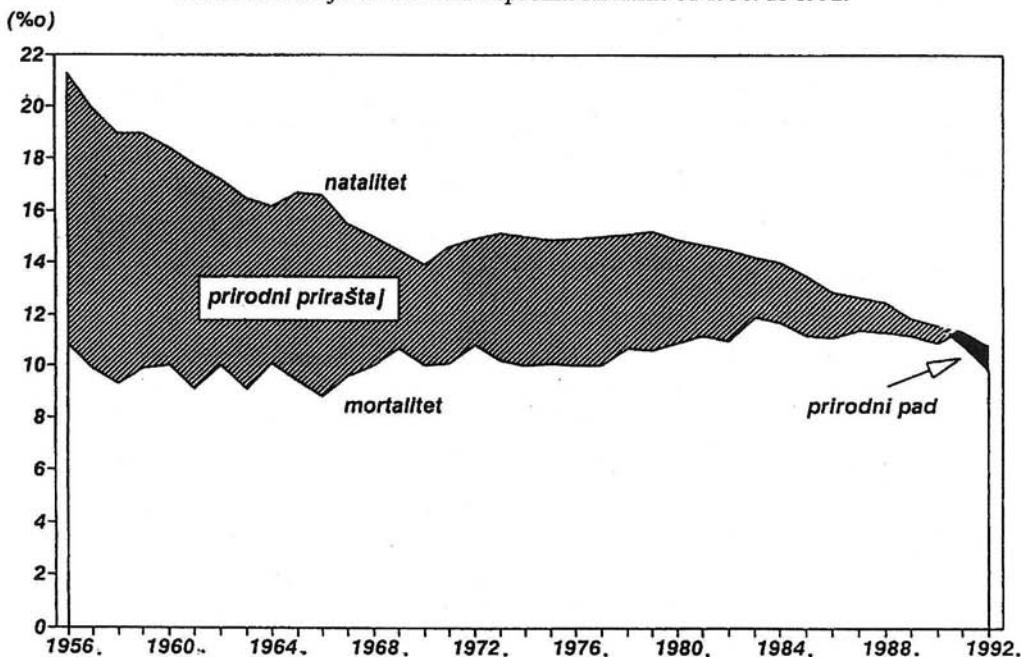
** Za privremeno zaposjednute općine dani su apsolutni podaci koji se odnose na prognane osobe čije je prebivalište u navedenim općinama. Na temelju tih podataka nisu izračunate stope, jer se podaci ne odnose na kompletno stanovništvo navedenih općina.

Prvi popis stanovništva Republike Hrvatske na prostoru koji ona danas obuhvaća, a u isto vrijeme i na načelima modernih popisa, proveden je 31. listopada 1857. Za tih nešto više od 130 godina, tj. do popisa 1991. godine, stanovništvo je poraslo 119%. Hrvatska je po popisu 1991. godine imala ukupno 4.784.265 stanovnika. Valja navesti da ukupno stanovništvo Hrvatske (od popisa 1971) čini stanovništvo u zemlji i naše stanovništvo koje se evidentira kao osobe na privremenom radu u inozemstvu i njihovi članovi obitelji koji tamo borave. Po popisu 1981. godine kontingent stanovništva u zemlji brojio je 4.391.139 naših građana koji su naveli da im je stalno mjesto

boravka jedno od naselja u Hrvatskoj, dok su na privremenom radu u inozemstvu bili ili su tamo boravili kao članovi obitelji njih 210.330. Popis 1991. godine bilježi 4.499.049 stanovnika u zemlji i 285.216 radnika na privremenom radu u inozemstvu s članovima obitelji koji tamo borave². Dakle, ako promatramo kretanje broja stanovnika u zemlji, onda je između popisa 1981. i 1991. godine taj broj porastao ne 4%, već samo 2.3%. Nadalje, tablica 1 pokazuje da je bitna karakteristika u razvoju stanovništva Hrvatske kontinuirano međupopisno usporavanje stope porasta stanovništva. Ako promatramo prirodno kretanje poslije Drugog svjetskog rata (tablica 2), uočavamo

Slika 1.

Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske od 1956. do 1992.

² Empirijske indikacije pokazuju da se ta "privremenost" glavninom transformira u trajnost. Može se pretpostavljati da većina tom privremenošću iskazuje emotivnu vezanost za rodni zavičaj. Uz to valja imati u vidu činjenicu da je popis 1991. godine proveden neposredno poslije političkih promjena u Hrvatskoj (1990) i u počecima velikosrpske agresije na Hrvatsku, pa je moguće pretpostaviti da je određen broj naših ljudi u inozemstvu izjavom da su se privremeno iselili u inozemstvo davao neku vrstu potpore Hrvatskoj. Iz sadašnje situacije gledano, teško možemo pretpostaviti da će se naši ljudi koji su evidentirani da su na privremenom radu popisom 1991. godine, primjerice u Kanadi 26.449, SAD-u 13.457, Australiji 29.385 itd., vratiti u Hrvatsku.

da je na smanjenje prirodnog priraštaja dominantno utjecalo smanjivanje nataliteta/fertiliteta³. Oružana agresija na Hrvatsku ubrzala je smanjivanje nataliteta pa je u 1991. i 1992. godini zabilježeno prirodno smanjenje stanovništva, jer je poznato da se u vremenu rata i u vremenu "ni rata ni mira" kao što je danas u Hrvatskoj manji broj parova odlučuje na reprodukciju, tj. javlja se depresivni mentalitet. I bez rata u devedesetim godinama na temelju dobnospolne strukture očekivalo se prirodno smanjenje stanovništva. Stope mortaliteta pokazuju polaganu tendenciju porasta zbog ulaska u rizične godine povišenih stopa smrtnosti brojnijih neokrnjenih generacija koje namodještaju okrnjene generacije direktnim i indirektnim ratnim stradanjima (generacija koja je imala najveće direktne gubitke u Drugom svjetskom ratu rođena je u vrijeme sniženog nataliteta u tijeku Prvog svjetskog rata).

Dakle, Hrvatska ima prirodno smanjenje stanovništva ili prirodnu depopulaciju u 1991. godini po stopi -0.6 promila, a u 1992. godini -1.0 promila. Možemo pretpostaviti na temelju dobnospolne strukture stanovništva 1991. godine da i bez uzimanja u obzir gubitaka stanovništva u ratu 1991/92. godine na temelju

fertilnog kontingenta ne možemo računati u narednim mirnodopskim uvjetima na znatniji preokret u kretanju stope nataliteta. Valja napomenuti da unatoč izrazito nepovoljnim demografskim trendovima koji dugoročno ugrožavaju biološki opstanak hrvatskog naroda, Republika Hrvatska još nije proklamirala odgovarajuću populacijsku politiku.

Destabilitetni čimbenici u razvoju hrvatskog stanovništva

Proces demografske tranzicije u sferi mortaliteta⁴ u Hrvatskoj počeo je negdje oko 1880. godine, a završio krajem sedamdesetih godina ovog stoljeća⁵. Taj je proces u Hrvatskoj završio ranije nego što bi se to očekivalo s obzirom na dostignuti stupanj društveno-gospodarske razvijenosti⁶. Danas Hrvatska ima demografsku sliku sličnu zapadnoeuropskim zemljama, ali relativno znatno nižu razinu gospodarske razvijenosti⁷. Dakle, ubrzana tranzicija u sferi nataliteta nije bila plod isključivo društveno-gospodarskog razvoja, već i sljedećih čimbenika:

- intenzivnog iseljavanja od druge polovice 19. stoljeća u kontinuitetu s oscilacijama sve do danas;

³ U sedamdesetim godinama zabilježen je blagi porast nataliteta zbog ulaska u fertilnu dob generacije rođene u poslijeratnom kompenzacijskom razdoblju. Od osamdesetih godina nadolaze sve malobrojnije generacije u fertilnu dob, što rezultira snižavanjem stope nataliteta.

⁴ Tj. prijelaz s visokih stopa nataliteta i mortaliteta (stope nataliteta kreću se između 40 i 50 živorođenih na 1.000 stanovnika, a mortalitet oscilira oko te visine) na vrlo nisku razinu (stope nataliteta padaju ispod razine od 14 promila, a stope mortaliteta kreću se između 9 i 12 promila).

⁵ Opširnije o demografskoj tranziciji u Hrvatskoj vidjeti: Gelo, J., *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.*, Zagreb, 1987.

⁶ "Hrvatska je primjer zemlje koja svojom populacijskom dinamikom ide ispred svoje društvene i gospodarske razvijenosti." (Opširnije: Friganović, M., *Promjene u dinamici stanovništva Hrvatske 1981-1991. kao funkcija urbanizacije*, *Geografski glasnik*, Vol. 54, 1-176 /1992/).

⁷ Usporedbom nataliteta i mortaliteta Republike Hrvatske i 9 europskih zemalja (Austrija, Belgija, Francuska, Njemačka, Mađarska, Švedska, Španjolska, Grčka i Italija) za 1990. g. Hrvatska je ostvarila upola manji prirodni priraštaj od prosjeka svih 10 zemalja. Prosječna stopa nataliteta za navedene zemlje iznosila je 11.7 promila, prosječna stopa mortaliteta 10.4 promila, a stopa prirodnog priraštaja 1.3 promila. Ekstremi su Francuska sa 4.4 promila prirodnog priraštaja i Mađarska sa prirodnim smanjenjem stanovništva 1.5 promila. U Hrvatskoj je 1990. godine natalitet iznosio 11.7 promila, a mortalitet 11.0 promila. Visoka stopa smrtnosti bitno je determinirana procesom starenja, ali samo time ne možemo objasniti iznadprosječne stope smrtnosti u Hrvatskoj u usporedbi sa zemljama Europe. Naime, prosječan udio mladih u ukupnom stanovništvu (za 10 navedenih zemalja) bio je 18.9%, a u Hrvatskoj 19.4%; udio starijih 60 i više godina u prosjeku je u njima iznosio 19.4%, a za Hrvatsku 17.5%. Stoga ne možemo dobnom strukturom stanovništva Hrvatske objasniti iznadprosječnu stopu mortaliteta u Republici Hrvatskoj jer ima relativno povoljniju dobnu strukturu. No stopa smrtnosti dojenčadi je 13.1 promila, što je 35% iznad prosjeka navedenih zemalja, a to uvelike povećava ukupnu stopu smrtnosti (opširnije: Crnković-Pozaić, S., *Neka demografska obilježja stanovništva Hrvatske u 1991. godini i promjene u odnosu na proteklo razdoblje; Regionalizam u političko-gospodarskom ustrojstvu Hrvatske*, Ekonomski institut, Zagreb, 1992).

- direktnih i indirektnih demografskih gubitaka nastalih u Prvom, a naročito u Drugom svjetskom ratu;

- pandemije španjolske gripe krajem Prvog svjetskog rata;

- brzim i nekontroliranim procesom deagrarijacije⁸;

- konačno, u šezdesetim godinama ovog stoljeća, odlaskom na "privremeni" rad u inozemstvo.

J. Prpić sa sveučilišta Carrol (Ohio, SAD) navodi da je približno 3.075.000 Hrvata u dijaspori, i to bez hrvatskih naseobina u Austriji, Slovačkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i Italiji⁹. Ljubomir Antić prema posve slobodnoj procjeni navodi da ima više od 2 milijuna hrvatskih iseljenika u svijetu, računajući iseljenike rođene u Hrvatskoj i njihove potomke rođene u iseljeništvu za koje se može pretpostaviti da imaju barem neke elemente hrvatske nacionalne svijesti¹⁰. Stjepan Šterc kaže da je, uzimajući u obzir stope reprodukcije iseljene Hrvatske i nepotpuno popisivanje privremene ekonomske emigracije, moguće pretpostaviti da ima oko 2.5 milijuna iseljenika i njihovih članova obitelji koji su podrijetlom Hrvati¹¹. Dakle, veliko iseljavanje u prekomorske zemlje naročito krajem 19. i početkom 20. stoljeća stanovništva u vitalnoj radnoj i reproduktivnoj dobi smanjivalo je biološke potencijale u zemlji. Poslijeratna forsirana industrijalizacija s koncentracijom privrednih aktivnosti u nekoliko velikih gradova (Zagreb, Rijeka, Split i Osijek) ubrzala je praznjenje stanovništva s velikog dijela hrvatskog prostora¹². Uvjeti za supstituciju agrarne strukture privrede na prostoru Hrvatske nisu poticali stvaranje niza manjih regionalnih središta. Vrlo česte

promjene upravno-teritorijalnog ustroja u poslijeratnom razdoblju sasvim su onemogućile stvaranje i kontinuitet razvoja gospodarski suvislog sustava regionalnih središta. Umjesto utvrđivanja određenog broja žarišta razvoja koji bi vezali stanovništvo uz određeni prostor, prišlo se stihijskoj industrijalizaciji. Regionalnim razvojem značajno bi se smanjila depopulacija prostora Hrvatske. Naime, u demografskom smislu, niz regionalnih središta omogućio bi zapošljavanje izvan poljoprivrede uz korištenje već postojećeg stambenog fonda. Kako to nije učinjeno, egzodus mladog stanovništva onemogućio je biološku reprodukciju sela, a time i radnu reprodukciju. Još od sredine sedamdesetih godina ovog stoljeća nakon intenzivnog iseljavanja i prirodno kretanje seoskog stanovništva izravan je čimbenik depopulacije. Ruralni egzodus i depopulacija naročito su ubrzani nakon druge polovice šezdesetih godina odlaskom u ekonomsku emigraciju velikog broja stanovništva koje je živjelo na selu.

Ako analiziramo "unutrašnje" migracije, dakle migracije između republika i pokrajina bivše Jugoslavije usporedbom podataka o rodnom kraju i mjestu stalnog boravka u trenutku popisa bez obzira na vrijeme preseljenja, onda je Hrvatska imala negativan saldo "unutrašnjih" migracija 1948, 1953. i 1961. godine. Neprekidan priljev doseljenih u Republiku Hrvatsku od 1953. godine nadalje pridonio je da se 1971. godine iskaže pozitivan "unutrašnji" migracijski saldo. Tako je 1981. godine s obzirom na posljednju promjenu stalnog boravka republike/pokrajine Hrvatska imala 368.735 doseljenih, a 291.809 odseljenih osoba, te je saldo migracija bio pozitivan za 76.926 osoba.

⁸ Ruralni egzodus u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju (1948-1981) bio je oko 840.000 ljudi. Puni zamah depopulacija dobiva od 1953. do 1981. godine jer je od ukupno 6.648 naselja po popisu 1981. njih 5.476 ili 82.5% zabilježilo manji broj stanovnika 1981. godine u usporedbi s 1953. godinom. Populacijsku regresiju u tom vremenu zabilježilo je 87.5% sela. (Opširnije: Nejašmić I. *Depopulacija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1991).

⁹ Čorić, Šimun; *Tjeskobe hrvatskih migranata*, Zagreb, 1990.

¹⁰ *Zemljopisni atlas Republike Hrvatske*, Zagreb, 1993.

¹¹ *Društvena istraživanja* br. 4-5, Zagreb, 1993.

¹² Industrijalizacija i urbanizacija pridonosile su prosperitetu samo onih seoskih naselja koja su se nalazila u gravitacijama urbano-industrijskih središta i područja, dok su se druga seoska naselja demografski praznila. Iskustvo iz Domovinskog rata 1991/92. pokazuje kako je praznjenje velikih ruralnih zona nepovoljno i s vojnostrateškog gledišta. (Opširnije: Puljiz, V., *Hrvatsko selo: bilanca i perspektiva*, *Sociologija sela*, br. 1/2, Zagreb, 1992.)

Komparativna ili vitalno-statistička metoda istraživanja migracija za razdoblje 1948-1991. pokazuje da je Hrvatska u tom razdoblju imala negativan migracijski saldo za 102.430 osoba. Naime, ako na broj stanovnika 1948. godine dodamo prirodni prirast za svaku godinu do popisa 1991. godine, proizlazi da bi Hrvatska 1991. godine (umjesto popisom utvrđenih 4.784.265 stanovnika) imala 4.886.659 stanovnika. Ako promatramo kontingent stanovništva u zemlji 1948-1991, on je manji za 387.610 stanovnika. Pozitivan migracijski saldo u "unutrašnjim" migracijama znatno je nadmašen negativnim migracijskim saldonom s inozemstvom.

Porast ukupnog stanovništva Hrvatske od 1981. do 1991. iznosio je 182.976 stanovnika ili 4%, od čega na temelju prirodnog prirasta 85.785 ili 1.9%, a na temelju pozitivnog "unutrašnjeg" migracijskog salda 97.191 ili 2.1%. Kontingent stanovništva u zemlji porastao je 2.3% pri čemu na temelju prirodnog prirasta 1.9%, a 0.4% na temelju pozitivnog migracijskog salda. Analiza sastava međurepubličkih migracija stanovništva bivše Jugoslavije po narodnosti s obzirom na posljednju promjenu republike/pokrajine stalnog boravka na temelju popisa 1981. kazuje da se iz Hrvatske odselilo:

- Hrvata u druge republike/pokrajine 76.211; Srba 135.350;

- doselilo u Hrvatsku 165.654 Hrvata i 77.351 Srbina. Odatle proizlazi da je Hrvatska s Hrvatima na području bivše Jugoslavije imala pozitivan migracijski saldo za +89.333, a sa Srbima negativan migracijski saldo za 58.179 osoba. Na temelju analize međurepubličkih migracija daje se zaključiti da su osnovni migracijski tokovi bili Hrvata prema Hrvatskoj, a Srba prema Srbiji, uz bitnu razliku što su Hrvati znatno intenzivnije emigrirali u inozemstvo.

Pokazatelji demografskog starenja

Na temelju analize prirodnog i mehaničkog kretanja i različitih destabilitetnih čimbenika uočeno je da su se tijekom vremena u razvoju stanovništva Hrvatske zbile značajne pro-

mjene. Neizbježna posljedica navedenih tendencija u razvoju stanovništva Hrvatske je demografsko starenje, tj. povećanje udjela stanovništva starijeg od 60 ili 65 godina u ukupnom, što donosi značajne demografske, ekonomske, socijalne i socio-psihološke posljedice.

Za budućnost glavni segment društva, kontingent mladih od popisa 1961. do 1991. godine, smanjen je u ukupnom stanovništvu s 27.3% na 19.4% čime je dobná struktura stanovništva u potpunosti poprimila regresivan tip dobne strukture (tablica 3). Da je stanovništvo Hrvatske zašlo duboko u proces demografskog starenja, možemo potkrijepiti s nekoliko pokazatelja iz tablice 3:

- ako je udio osoba starijih od 60 i više godina dostigao razinu 12% i više, smatra se da je stanovništvo te populacije počelo demografski starije; udio osoba 60 i više godina u stanovništvu Hrvatske znatno nadmašuje navedeni iznos i 1991. godine iznosi 17.5%;

- indeks starenja koji pokazuje broj osoba iznad 60 godina na 100 osoba od 0 do 20 godina, a kad taj udio prijeđe razinu 40%, smatra se da je stanovništvo zašlo u proces starenja; indeks starenja na razini Hrvatske 1991. godine iznosi 66.7%;

- smatra se da proces starenja počinje kada prosječna starost stanovništva iznosi 30 i više godina; za Hrvatsku 1991. bila je 37.1 godinu. Valja istaknuti da će proces demografskog starenja u Hrvatskoj u devedesetim godinama biti ubrzan jer u dob iznad 60 godina postupno ulaze brojnije generacije rođene između dva svjetska rata.

Tablica 3.

Odabrani pokazatelji demografske starosti Republike Hrvatske 1961-1991.

Godina popisa	Udio u ukupnom stanovništvu (%)		Prosječna starost	Indeks starenja
	mladih	starih		
	0-14.g.	60 g. i više		
1961.	27.3	11.8	32.5	34.3
1971.	22.6	14.9	34.0	47.2
1981.	20.9	14.8	35.4	52.6
1991.	19.4	17.5	37.1	66.7

Izvor: Knjige popisa stanovništva 1961, 1971, 1981, 1991.

Tablica 4.

Dobni sastav ukupnog stanovništva Republike Hrvatske i odabranih narodnosti prema popisu 1991.

		Ukupno stanovnika	Dobne grupe			Nepoznato
			0-14	15-64	65 i više	
Hrvatska svega	Broj	4.784.265	926.176	3.239.039	556.040	72.007
	%	100.0	19.4	67.5	11.6	1.5
Hrvata	Broj	3.736.356	732.299	2.530.833	441.291	31.933
	%	100.0	19.6	67.7	11.8	0.9
Srba	Broj	581.663	100.774	408.892	67.765	4.232
	%	100.0	17.3	70.3	11.7	0.7
Ostalih*	Broj	466.246	93.106	299.314	46.984	35.842
	%	100.0	20.0	64.2	10.1	7.7

*Udio mladih (0-14) u ukupnoj populaciji za neke nacionalnosti u Hrvatskoj 1991. godine bio je za: Albance 28.4%, Jugoslavene (nacionalno neizjašnjeni) 23.9%, Mađare 11.1%, Muslimane 24.4%, neopredijeljene 32.3%, Poljake 4.9%, Rome 45.8%, Slovence 6.4%, regionalnu pripadnost 15.3%, Talijane 12.6%, Židove 6.3% itd.

Izvor: Statistički ljetopis 1992, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Diferencirana demografska obilježja - narodnosni aspekt

Za našu daljnju analizu uputno je navesti barem neke pokazatelje (kojima raspoložemo) o demografskim procesima starenja za Hrvate i Srbe u Hrvatskoj. Tablica 4. pokazuje da Hrvati imaju nešto povoljniji udio mladih u ukupnom stanovništvu, tj. 19.6%, a Srbi 17.3%, dok su udjeli starijih približno isti. Pozornost privlači tablica 5 na kojoj su prikazani relativni udjeli petogodišnjih dobnih skupina Hrvata i Srba u ukupnom stanovništvu iste narodnosti. Hrvati i Srbi u Hrvatskoj imaju regresivan tip dobne strukture. Uočavamo da Srbi u Hrvatskoj imaju relativno niži udio stanovništva (u usporedbi s Hrvatima) u svim dobnim skupinama od 0 do 29 godina, a relativno viši udio stanovništva u svim dobnim grupama od 30 do 70 godina. Izuzetak čini doba skupina 45 do 49 godina, tj. generacija

rođena u vrijeme sniženog nataliteta u Drugom svjetskom ratu.

Smatramo da objašnjenje za navedene razlike možemo potražiti u sljedećim činjenicama. Broj Hrvata u Hrvatskoj od 1948. do 1991. porastao je 25.6%, a broj Srba u Hrvatskoj u istom razdoblju 7%¹³. No, valja razlučiti dva podrazdoblja koja nam dijelom tumače razlike u dobnom sastavu. Broj Hrvata od 1948. do 1961. porastao je 13.7%, a broj Srba u Hrvatskoj 14.9%, dok je u drugom podrazdoblju broj Hrvata porastao 11.9%, a broj Srba smanjen 7%.

Proces urbanizacije Srba u Hrvatskoj zastajao je u odnosu prema Hrvatima sve do poslije Drugog svjetskog rata¹⁴. No, popis 1991. pokazuje da su razlike u stupnju urbaniziranosti skoro ujednačene: te godine u gradskim naseljima živjelo je 53.7% Hrvata od ukupnog broja Hrvata u Hrvatskoj, a 48.4% Srba od ukupnog broja Srba u Hrvatskoj.

¹³ Ako promatramo kontingent stanovništva u zemlji, onda je u razdoblju 1948-1991. broj Hrvata porastao 17.9 a broj Srba u Hrvatskoj 4.5 posto. Narodnosni sastav osoba na privremenom radu u inozemstvu s članovima obitelji koji tamo borave iz Hrvatske bio je sljedeći: od 285.216 nacionalno se izjasnilo 247.598, od čega kao Hrvati 227.936 ili 92.1%; kao Srbi 13.632 ili 5.5%. Relativno velik udio nacionalno neizjašnjenih nastao je zbog velikog udjela "nepoznato", oko 11% ukupnog broja. Od ukupnog broja Hrvata u Hrvatskoj na privremenom radu s članovima obitelji koji tamo borave bilo je 6.1%, a od ukupnog broja Srba u Hrvatskoj 2.3% na privremenom radu s članovima obitelji koji tamo borave. (Izvor: Statistički godišnjak SFRJ, Beograd, 1968; Statistički ljetopis 1993, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske).

¹⁴ "U vrijeme razvojačenja Vojne krajine u Hrvatskoj Srbi su bili nešto manje od polovine njezina stanovništva. Ipak, tolika masa srpskog stanovništva nije uspjela kroz dva ili čak tri stoljeća svog bivstvovanja u krajiškom prostoru stvoriti niti jedan komunitet, nijedno trgovište, nijedno štapsko mjesto (Petrovaradinska regimenta je vrlo specifičan izuzetak) u kojem bi srpsko stanovništvo bilo u većini." (Roksandić, D., Srpska i hrvatska povijest i "nova historija", Zagreb, 1991.)

Tablica 5.

Dobni sastav Hrvata i Srba u Hrvatskoj po popisu 1991.

Starost	Hrvati		Srbi	
	apsolut.	(%)	apsolut.	(%)
od 1 g.	43.209	1.17	5.542	0.96
1-4	178.192	4.81	23.919	4.14
5-9	247.752	6.69	34.786	6.02
10-14	263.146	7.10	36.527	6.33
15-19	261.700	7.06	35.183	6.09
20-24	256.252	6.92	33.889	5.87
25-29	269.908	7.29	38.681	6.70
30-34	284.498	7.68	46.114	7.99
35-39	288.167	7.78	50.375	8.72
40-44	265.080	5.71	48.253	8.36
45-49	211.602	7.16	27.075	4.69
50-54	237.110	6.40	42.841	7.42
55-59	241.331	6.51	46.019	7.97
60-64	215.185	5.81	40.462	7.01
65-69	172.305	4.65	27.902	4.83
70-74	95.476	2.58	14.403	2.49
75 i više	173.510	4.68	25.460	4.41
Ukupno*	3.704.423	100	577.431	100

* Po popisu 1991. u Republici Hrvatskoj živjelo je 3.736.356 Hrvata, za 31.933 dob je nepoznata. Po istom popisu u Hrvatskoj je živjelo 581.663 Srba, za 4.232 Srba dob je bila nepoznata.

Izvor: Statistički ljetopis 1993, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Brže demografsko starenje Srba u Hrvatskoj u usporedbi s Hrvatima može se tumačiti i sljedećim: broj živorođenih Srba u Hrvatskoj na 1.000 Srba u Hrvatskoj smanjen je s 25.5 u 1953. godini na 9.0 u 1989. godini; istovremeno broj živorođenih Hrvata u Hrvatskoj smanjen je s 23.3 u 1953. godini na 11.1 promil u 1989. godini. Jedan od pokazatelja je broj živorođene djece po nacionalnosti majke. Od 100 živorođene djece u Hrvatskoj 1953. godine za njih 79.5 majka je bila Hrvatica, a za 16.5 živorođenih majka je bila Srkinja. U 1989. godini od 100 živorođene djece u Hrvatskoj majka Hrvatica je bila za 84.7; a majka Srkinja za 10.7 živorođene djece.

¹⁵ Doseljenim stanovništvom smatraju se osobe koje su od rođenja barem jedanput promijenile mjesto stalnog stanovanja; ako je osoba selila više puta, podatak se odnosi na mjesto posljednjeg preseljenja. Osobe koje se nisu selile smatraju se domorodnim stanovništvom. (Statistički ljetopis 1993, str. 56.)

¹⁶ Tablogrami Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske za Popis stanovništva 1991. godine.

¹⁷ Opširnije: Wertheimer-Baletić, A., Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, *Encyclopaedia Moderna*, br. 38, Zagreb, 1992.

Popis 1991. godine kazuje koliko je na razini Hrvatske bilo domorodnog, a koliko doseljenog stanovništva u naseljima gdje su popisani¹⁵. Broj Hrvata koji su mijenjali mjesto stalnog boravka od rođenja barem jednom, tj. broj doseljenih bio je 35%, a broj Srba po istom kriteriju iznosio je 54.9%. Hrvate i Srbe u Hrvatskoj možemo analizirati po mjestu rođenja. Tako popis 1991. godine pokazuje da je od ukupnog broja Hrvata 93.2% rođeno u Hrvatskoj, a 6.4% u drugim dijelovima bivše Jugoslavije, pri čemu najviše u Bosni i Hercegovini 5.2%. Od ukupnog broja Srba u Hrvatskoj 1991. godine 82.4% rođeno je u Hrvatskoj, a 17.2% u drugim dijelovima bivše Jugoslavije, od čega najviše u Bosni i Hercegovini 11.6% te u Srbiji 5.2%¹⁶. Dakle, možemo zaključiti da su Srbi bili pokretljiviji unutar prostora bivše Jugoslavije, a Hrvati pokretljiviji prema inozemstvu.

Pokazali smo da je Hrvatska intenzivno zahvaćena negativnim demografskim procesima koji, ako se ne zaustave odgovarajućom populacijskom politikom, sasvim sigurno znače biološko izumiranje Hrvata. Hrvatsku je do sada zahvatio proces reproduksijske depopulacije i proces generacijske depopulacije¹⁷.

Stopa neto reprodukcije kazuje prosječan broj živorođenih djevojčica koji će roditi jedna žena u tijeku svog fertilnog razdoblja, a granična razina za obnavljanje broja žena u istom broju iznosi 1. Reprodukcijska depopulacija nastupila je u Hrvatskoj nakon 1958. godine, a u 1991. godini iznosi 0.76. Reprodukciju ukupnog stanovništva mjerimo stopom ukupnog fertiliteta koja pokazuje prosječan broj muške i ženske djece koji bi rodila žena u tijeku svog fertilnog razdoblja, a za jednostavnu reprodukciju treba iznositi 2.1; u Hrvatskoj je od 1964. godine ispod te razine te je 1991. iznosila 1.68. Dakle, svaki novi naraštaj manji je od prethodnog.

Dakle, demografija se koristi egzaktnim analizama, a one kazuju da je hrvatski narod na putu izumiranja. Stoljećima rastakan različitim nedaćama sve je manje, apsolutno i relativno, nositelja budućnosti, a to su mladi.

II. DEMOGRAFSKO STANJE I PROCESI NA OKUPIRANOM PROSTORU REPUBLIKE HRVATSKE

Iza negativnih demografskih procesa na razini Hrvatske kriju se diferencirana demografska obilježja po općinama. Neprijeporno, demografsku sliku Hrvatske, kako globalno tako i regionalno, rat je znatno izmijenio. Točno stanje saznat ćemo tek poslije oslobođenja okupiranog dijela Hrvatske, povratka prognanih, potpunog mira i provedenog popisa stanovnika¹⁸. Tablica 6 pokazuje demografske promjene na prostoru potpuno okupiranih općina 1981-1991. U navedenom vremenu porast ukupnog broja stanovnika imale su

Tablica 6.

Odabrani pokazatelji za demografsku sliku potpuno okupiranih općina Republike Hrvatske

Općina progona	Ukupno stanovnika		Promjena broja stanovnika 1981-1991. (%)			Udio u uk. stan. (%)		Prosječna starost	Indeks starenja
	1981.	1991.	ukupno	prirodna	migrac.	0-14 g.	60 g. i više		
B. Manastir	53.409	54.265	1.6	1.2	0.4	19.7	17.3	36.9	66.5
Benkovac	33.549	33.378	-0.5	4.7	-5.2	21.7	16.9	40.2	57.2
D. Lapac	8.447	8.054	-4.7	-2.5	-2.2	17.0	20.8	39.9	90.3
Dvor	16.307	14.555	-10.7	-3.3	-7.4	16.6	22.4	40.4	98.0
Glina	25.079	23.040	-8.1	-4.0	-4.1	16.8	23.2	40.2	99.6
Gračac	11.863	10.434	-12.0	-3.7	-8.3	15.3	25.1	42.0	120.7
Knin	43.731	42.954	-1.8	3.1	-4.9	19.0	19.4	38.0	75.8
H. Kostajnica	15.548	14.851	-4.5	3.4	-7.9	17.9	23.0	39.9	96.1
Obrovac	12.362	11.557	-6.5	3.6	-10.1	20.5	16.3	35.0	55.1
Petrinja	33.570	35.565	5.9	-0.1	6.0	19.0	16.1	36.8	61.5
Slunj	21.732	18.962	-12.7	-1.6	-11.1	16.8	20.5	39.0	87.2
T. Korenica	12.261	11.393	-7.1	-3.1	-4.0	16.4	24.5	41.3	112.4
Vojnić	8.908	8.236	-7.5	-4.3	-3.2	16.7	23.8	40.6	103.4
Vrginmost	18.841	16.599	-1.9	-4.5	-7.4	15.5	24.6	41.5	114.1
Vukovar	81.203	84.189	3.7	3.8	-0.1	20.1	15.3	36.0	56.6

Napomena: Svrstavamo ih u potpuno okupirane jer je nešto više od 80% teritorija okupirano, a hrvatsko stanovništvo skoro u potpunosti izbjeglo.

Izvor: Zemljopisni atlas Republike Hrvatske, Zagreb, 1992. Tablogrami Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva 1991.

¹⁸ Dan poslije potpisivanja primirja u Sarajevu 3. siječnja 1992. okupacijska armija je kontrolirala približno oko 15.000 km² ili 26.5% ukupne površine Hrvatske. Na tom prostoru po popisu 1991. godine živjelo je 549.083 stanovnika ili 11.5% ukupnog stanovništva Hrvatske. Od ukupnog stanovništva na okupiranom prostoru Hrvatske narodnosni sastav je bio sljedeći: Hrvati 203.656 ili 37.1%, Srbi 287.830 ili 52.4% te ostali 57.597 ili 10.5%. (Opširnije vidjeti: Šterc, S., Pokos, N., Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, *Društvena istraživanja* br. 4-5, Zagreb, 1993.)

Tablica 7.

Odabrani pokazatelji za demografsku sliku djelomično okupiranih općina Republike Hrvatske

Općina proгона	Ukupno stanovnika		Promjena broja stanovnika 1981-1991. (%)			Udio u uk. stan. (%)		Prosječna starost	Indeks starenja
	1981.	1991.	ukupno	prirodna	migrac.	0-14 g.	60 g. i više		
Drniš	28.162	24.169	-14.2	-3.2	-11.0	16.7	24.6	40.6	105.3
Duga Resa	30.138	30.485	1.2	-3.0	4.2	17.3	21.0	39.3	89.5
Gospić	31.263	29.049	-7.1	-3.7	-3.4	15.4	23.7	41.5	110.9
Karlovac	78.363	81.319	3.8	0.6	3.2	17.7	19.3	38.6	79.7
N. Gradiška	61.267	60.749	-0.8	0.7	-1.5	19.6	18.8	37.4	70.8
Novska	24.530	24.696	0.7	1.2	-0.5	20.2	18.2	37.0	66.8
Ogulin	31.076	28.095	-9.6	-1.5	-8.1	17.9	20.8	39.0	87.3
Osijek	158.790	165.253	4.1	2.9	1.2	19.1	15.4	36.4	59.2
Otočac	26.502	24.992	-5.7	-3.6	-2.1	15.8	21.3	40.2	94.4
Pakrac	27.903	27.589	-1.1	-1.0	-0.1	19.0	18.9	38.0	73.6
Sinj	59.298	60.210	1.5	4.3	-2.8	21.5	15.6	34.8	52.4
Sisak	84.756	84.348	-0.5	0.2	-0.7	17.5	17.5	38.0	72.5
Šibenik	79.844	85.002	6.5	2.8	3.7	19.5	17.8	37.3	67.4
Vinkovci	95.245	98.455	3.4	5.0	-1.6	21.9	15.3	35.0	51.7
Zadar	116.174	136.572	17.6	6.6	11.0	20.4	14.5	35.4	51.8

Izvor: Isto kao i tablica 6.

naseljena, to su depopulacijski procesi intenzivniji. Tablica 7 kazuje da grupa djelomično okupiranih općina ima nešto povoljniju demografsku sliku u cjelini, ali među njima razabiremo općine s dugotrajnim depopulacijskim procesima i znatno iznad prosjeka Hrvatske visokim indeksom starosti. Primjerice, općina Drniš u razdoblju 1981-1991. imala je smanjenje ukupnog stanovništva 14.2%, Gospić 7.1%, Ogulin 6.4%, Otočac 5.7%, Nova Gradiška 0.8%, Pakrac 1.1% i Sisak 0.5%. Od navedenih općina nešto povoljniji udio mladih nego na razini Hrvatske imale su općine Vinkovci, Sinj, Zadar i Novska. Općenito, općine iz ove grupe koje su bile više izložene ratnim stradanjima i progonu stanovništva u ratu 1991/92. imaju nepovoljnije demografsko stanje po popisu 1991.

Promjene narodnosnog sastava 971-1991.

Ukratko ćemo se osvrnuti na promjene narodnosnog sastava na okupiranom prostoru Republike Hrvatske od 1971. do 1991. godine¹⁹. Među 15 potpuno okupiranih hrvatskih općina nalazi se 11 općina s natpolovičnom većinom Srba, što pokazuje tablica 8. Taj prostor uglavnom je oskudne plodnosti i u procesu deagrarizacije iseljavalo se i hrvatsko i srpsko stanovništvo. Ukupan broj stanovnika u tih 11 općina u razdoblju 1971-1991. smanjen je s 229.533 na 194.768 ili za 15% stanovnika. Broj Hrvata u istom vremenu smanjen je s 55.585 na 42.162 ili 24%, a broj Srba smanjen je sa 168.746 na 144.340 ili 15%. Za promatranih 20 godina u navedenim općinama udio Hrvata u ukupnom stanovništvu smanjen

¹⁹ I poslije protjerivanja glavnine Hrvata još nakon turskih osvajanja i postupnog naseljavanja Srba na hrvatske prostore zbivale su se značajne promjene u narodnosnom sastavu. Srbi su se u Hrvatsku i Bosnu doseljavali od prve polovice 16. stoljeća do prve polovice 18. stoljeća. Oni postaju baštinici turskih teritorijalnih osvajanja. Danas postoje brojne povijesne studije koje kazuju da većina Srba u Hrvatskoj i Bosni doseljenih u vrijeme turske i austrijske kolonizacije etnički ne pripada srpskom narodu. Po tome većina Srba u Hrvatskoj i Bosni vuče porijeklo od pravoslavnih balkanskih Vlaha. U procesu srbizacije balkanskih Vlaha u Hrvatskoj i Bosni ključnu ulogu imala je Srpska pravoslavna crkva. Naime, Osmanlije na osvojenim područjima mnoge civilne ovlasti prenose na vjerske poglavare. Tako nastaje proces poistovjećivanja pravoslavlja i srpstva. (Opširnije: Banac, I., *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, 1987.)

Tablica 8.

Promjene narodnosnog sastava 1971-1991. godine na prostoru djelomično okupiranih općina

Općina	Narodnosni sastav 1971.				Narodnosni sastav 1991.			
	Nacionalno se izjasnili			Nisu se nac. izjasnili	Nacionalno se izjasnili			Nisu se nac. izjasnili
	Hrvati	Srbi	Ostali		Hrvati	Srbi	Ostali	
Drniš	78.9	20.0	0.1	0.8	77.5	20.6	0.4	0.8
Duga Resa	88.9	9.6	0.7	0.6	89.4	6.5	0.6	1.6
Dubrovnik	84.8	6.7	5.1	3.1	82.4	6.7	6.2	3.6
Gospić	65.0	31.6	0.7	2.0	64.1	31.0	0.8	3.0
Karlovac	67.8	26.6	2.4	3.0	63.8	26.7	1.9	5.8
N. Gradiška	73.8	22.6	1.5	1.8	71.9	20.7	1.0	4.2
Novska	66.2	24.5	7.1	1.8	67.0	21.9	5.0	4.5
Ogulin	58.2	39.0	0.3	1.8	60.4	34.8	0.6	3.2
Osijek	64.3	23.9	5.9	5.5	67.1	20.1	4.2	7.4
Otočac	64.7	33.1	0.6	1.2	65.4	31.1	0.8	1.4
Pakrac	37.5	45.9	12.2	4.0	35.9	46.4	8.1	7.2
Sinj	92.5	6.3	0.3	0.6	92.7	4.6	0.3	1.2
Sisak	69.8	23.1	3.3	3.4	64.8	22.8	4.0	6.6
Šibenik	84.5	10.6	0.9	3.5	84.0	10.6	1.6	2.8
Vinkovci	76.3	17.1	4.4	2.0	79.6	13.4	3.3	2.8
Zadar	86.2	9.5	1.5	2.2	82.9	10.3	1.8	2.7

Izrov: Popis stanovnika 1991. god.; Dokumentacija 881, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1992.

Tablica 8.

Promjene narodnosnog sastava 1971-1991. godine na prostoru okupiranih općina

Općina	Narodnosni sastav 1971.				Narodnosni sastav 1991.			
	Nacionalno se izjasnili			Nisu se nac. izjasnili	Nacionalno se izjasnili			Nisu se nac. izjasnili
	Hrvati	Srbi	Ostali		Hrvati	Srbi	Ostali	
B. Manastir	41.3	27.7	28.4	2.4	41.9	25.5	20.5	10.9
Benkovac	43.4	54.5	0.3	1.7	40.6	56.9	0.3	1.0
Donji Lapac	1.0	97.1	0.6	0.9	0.6	97.5	0.7	0.9
Dvor	10.2	88.4	0.3	0.9	9.6	86.5	0.4	2.7
Glina	38.1	59.8	0.3	1.5	34.9	60.7	0.4	3.2
Gračac	21.0	76.4	0.3	1.5	16.3	80.2	0.5	1.3
Knin	11.5	85.9	0.6	1.7	9.1	88.2	0.4	1.7
H.Kostajnica	33.4	63.5	0.9	2.0	28.9	62.9	1.3	5.2
Obrovac	38.5	60.0	0.3	1.1	32.5	65.5	0.8	0.8
petrinja	52.9	43.5	1.3	2.1	44.4	44.9	1.9	7.7
Šljun	62.1	36.3	0.5	1.0	63.8	29.2	2.9	2.7
T. Korenica	20.6	75.9	1.0	2.2	17.5	75.4	1.1	4.1
Vojnić	2.0	95.4	0.8	1.5	1.4	89.4	5.7	2.5
Vrginmost	22.6	75.9	0.3	1.0	24.4	70.7	0.9	2.5
Vukovar	45.4	37.2	10.9	6.4	43.8	37.4	8.5	9.3

Izrov: Popis stanovnika 1991. god.; Dokumentacija 881, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1992.

je s 24.2% na 21.6%, dok je udio Srba povećan sa 73.5% na 74.1%. Opadao je broj Hrvata i Srba, ali relativno brže Hrvata²⁰. Primjerice,

od 1971. do 1991. godine smanjen je broj Hrvata i Srba: u općini Gračac Hrvata za 50.2%, Srba za 19.6%; u općini Donji Lapac

²⁰ Zanimljiva je komparacija o kretanju broja Hrvata u Srbiji i broja Srba u Hrvatskoj od 1948. do 1991. godine prema kojoj je broj Hrvata u Srbiji smanjen, a broj Srba u Hrvatskoj povećan. Zanimljivo je da u područjima gdje opada broj Hrvata u Srbiji broj Srba istodobno raste, i to zamjetno. U područjima opadanja broja Srba u Hrvatskoj opada i broj Hrvata, i to relativno brže. Za ta područja u Hrvatskoj postoje gospodarski razlozi, tj. nerazvijenost, dok to nije slučaj u Srbiji. (Opširnije: Crkvenčić, I., Srpsko svojtatanje dijela teritorija Republike Hrvatske u svjetlu nekih demografskih podataka /s posebnim osvrtom na istočnu Hrvatsku/; Zbornik Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka, Matica hrvatska, Zagreb, 1993.)

Hrvata za 57.5%, Srba za 16%; u općini Knin Hrvata za 32.3%, Srba za 6.5% itd.²¹. Izuzetak čini općina Vrginmost u kojoj je broj Hrvata smanjen za 18%, a broj Srba za 28.5%. Razlog možemo potražiti u činjenici da su Hrvati u glavnini naseljeni na sjeveru općine Vrginmost na koju se nadovezuje općina Jastrebarsko s nacionalno homogenim naseljima (Hrvati). Poseban je slučaj općina Petrinja²². Hrvati su od znatne natpolovične većine poslije Drugog svjetskog rata postali relativna manjina. U odnosu na Srbe, Hrvati imaju manji udio za 0.7 postotnih poena. Od 1971. do 1991. broj Hrvata u općini Petrinja smanjen je za 3.7%, a istovremeno povećan broj Srba za 18.5%. U razdoblju 1961-1991. udio Hrvata u gradu Petrinji smanjen je sa 67.6% na 40.7%, a povećan udio Srba sa 26.8% na 45.6%. Analiza političkih i društvenih zbivanja u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata kazuje da je takva promjena narodnosne strukture plod smišljene politike, koja se provodila preko diskriminacije u zapošljavanju, "političke podobnosti" itd. Često se promjenom upravno-teritorijalnog ustrojstva nastojala dobiti izrazita srpska većina. To se osobito odnosi na općine Knin i Obrovac, koje su tek od sredine šezdesetih godina promijenjenim upravno-teritorijalnim ustrojem dobile izrazitu srpsku većinu. U poslijeratnom razdoblju srpsko stanovništvo mijenjalo je narodnosnu strukturu gradova, i to naročito intenzivno tamo gdje su znatnu natpolovičnu većinu činili Hrvati.

²¹ Do popisa 1948. godine narodnosni sastav moguće je utvrditi na temelju izjašnjavanja prema vjeroispovijesti i govornom jeziku. Od popisa 1880. do 1991. godine teritorijalno ustrojstvo doživljavalo je promjene, ali to bitno je umanjuje usporedivost. Popisom 1880. (razdoblje austrougarske uprave) narodnosni sastav kninskog područja bio je sljedeći: 47.5% Hrvati i 51.4% Srbi. U benkovačkom okrugu Hrvati su bili većina u kotaru Benkovac. U kninskom okrugu Hrvati su bili većina u kotaru Driš. Narodnosni sastav prema popisu 1931. pokazuje da je u benkovačkom kotaru bilo 46.4% Hrvata i 53.2% Srba, a u kninskom kotaru 46.8% Hrvata i 52.9% Srba. Popis 1941. godine zbog promjene upravno-teritorijalnog ustrojstva u kotaru Knin dobiva naglašenu srpsku narodnosnu većinu s 22.3% Hrvata i 77.5% Srba. Ujedno popis 1948. godine bilježi prvi put u Kninu (naselju) veći udio Srba (50.7%) nego Hrvata (45.1%). U Obrovcu (naselju) još uvijek je bilo više Hrvata (51.6%) nego Srba (48.0%) (Opširnije: Klemencić, M., Narodnosni sastav pučanstva Južne Hrvatske; *Kolo*, 2-3, Zagreb 1992.)

²² Popisom 1880. godine u općini Petrinja zabilježen je sljedeći narodnosni sastav: 68% Hrvati; 30.0% Srbi i 2% ostali. Te iste godine u gradu Petrinji Hrvati su činili 80.6%, Srbi 11.1% i 8.3% ostali od ukupnog stanovništva. Sve do Drugog svjetskog rata polagano se smanjivao udio Hrvata u općini i gradu Petrinji. Po popisu 1948. u općini Petrinja bilo je 62.0% Hrvata i 37.0% Srba, a u gradu Petrinji 82.5% su bili Hrvati i 14.1% Srbi. (Opširnije: Čačić - Kumpes, J., Nejašmić, I., Promjene etničke strukture Petrinje; Demografski i sociološki aspekti, *Migracijske teme*, br. 2, Zagreb, 1991.)

²³ Wertheimer - Baletić, A., *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*, Zagreb, 1993.

Primjerice, u gradu Vukovaru 1948. godine bilo je 63.5% Hrvata i 32.3% Srba²³. Isto tako tablica 9 kazuje da se broj Hrvata relativno smanjivao u općini Karlovac, a blago rastao udio Srba. U općini Sisak smanjen je udio Hrvata za 5 postotnih poena, a tek blago smanjen udio Srba.

III. ZAKLJUČAK

Egzaktnom demografskom analizom pokazali smo osnovna demografska obilježja u Hrvatskoj. Neprekidno više od jednog stoljeća hrvatska narodna zajednica rastakana je negativnim političkim, društvenim i gospodarskim nedaćama, čiji se negativni demografski učinci jasno uočavaju od šezdesetih godina ovog stoljeća. Broj živorođenih iz godine u godinu sve je manji. Danas je hrvatski narod duboko zašao u proces demografskog starenja. Ti negativni demografski procesi naročito se izražavaju regionalno. Glavnina hrvatskih sela demografski izumire. Tim procesima zahvaćen je veći dio okupiranog hrvatskog prostora. Ubijanjem i protjerivanjem Hrvata, razaranjem gospodarskih objekata, taj prostor je potpuno gospodarski i demografski uništen. To će zahtijevati posebnu gospodarsku i socijalnu politiku prema tim područjima kako bi se demografski i gospodarski revitalizirala. Pokazali smo demografsko stanje i procese u Republici Hrvatskoj koji zahtijevaju formuliranje i provođenje odgovarajuće popu-

lacijske politike, i to pronatalističke, da bi se osigurala barem jednostavna reprodukcija stanovništva u budućnosti, i redistributivne, da

bi se osigurao ravnomjerniji razmještaj stanovništva u prostoru. Neprijeporno u tome socijalna politika ima iznimnu ulogu.

LITERATURA:

1. Antić, Ljubomir, *Hrvatski iseljenici u svijetu; Zemljopisni atlas Republike Hrvatske*, Zagreb, 1993.
2. Banac, I., *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, 1987.
3. Baučić, J., *Porijeklo i struktura radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj*, Radovi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, knjiga 1, Zagreb, 1970.
4. Crkvenčić, I., *Srpsko svojatanje dijela teritorija Republike Hrvatske u svjetlu nekih demografskih podataka/s posebnim osvrtom na istočnu Hrvatsku; Zbornik Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993.
5. Crnković - Pozaić, S., *Neka demografska obilježja stanovništva Hrvatske u 1991. godini i promjene u odnosu na proteklo razdoblje; Regionalizam u političko-gospodarskom ustrojstvu Hrvatske*, Ekonomski institut, Zagreb, 1992.
6. Čačić - Kumpes, J., Nejašmić, I., *Promjene etničke strukture Petrinje*, Demografski i sociološki aspekti, *Migracijske teme*, br. 2, Zagreb, 1991.
7. Čorić, Šimun, *Tjeskobe hrvatskih migranata*, Zagreb, 1990.
8. Friganović, M., *Regionalne osobitosti prirodnog kretanja stanovništva SR Hrvatske*, u knjizi: *Stanovništvo, emigracija i zaposlenost u Hrvatskoj*, Zagreb, 1971.
9. Friganović, M., - Pavić, D., *Uzroci i posljedice demografskih promjena u SR Hrvatskoj, 1961-1971*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1974.
10. Gelo, J., *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987.
11. Klemenčić, M., *Narodnosni sastav pučanstva Južne Hrvatske*, *Kolo*, 2-3, Zagreb, 1992.
12. Nejašmić, I., *Depopulacija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1991.
13. Puljiz, V., *Hrvatsko selo: bilanca i perspektiva; Sociologija sela* br. 1/2, Zagreb, 1992.
14. Rendulić, M., *Tendencije demografskih kretanja u Hrvatskoj, Naše teme*, br. 6/1965, Zagreb.
15. Rendulić, M., *Demografska kretanja u Hrvatskoj*, u knjizi: *Stanovništvo, emigracija i zaposlenost u Hrvatskoj*, Ekonomski pregled, Zagreb, 1971.
16. Roksandić, D., *Srpska i hrvatska povijest i nova historija*, Zagreb, 1991.
17. Šterc, S., Pokos, N., *Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, Društvena istraživanja* br. 4-5, Zagreb, 1993.
18. Wertheimer - Baletić, A., *Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju; Encyclopaedia Moderna*, br. 38, Zagreb, 1992.
19. Wertheimer - Baletić, A., *Regionalne demografske implikacije zapošljavanja u inozemstvu*, *Ekonomski pregled*, br. 7-8/1969, Zagreb.
20. Wertheimer - Baletić, A., *Stanovništvo SR Hrvatske - Studije*, Zagreb, 1971.
21. Wertheimer - Baletić, A., *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*, Zagreb, 1993.
22. *Zbornik radova: Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 1991.
23. Žuljić, S., *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*, Ekonomski institut, Zagreb, 1989.

Summary

DEMOGRAPHIC SITUATION AND PROCESSES IN CROATIA WITH RESPECT
TO TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY

Andelko Akrap

Demographic data in Croatia show that since the 1960's there has been a decline in the population. Negative demographic tendencies are particularly evident in some Croatian regions. There are several indicators showing that the Croatian population is aging. A comparative analysis of the age structure the Croats (being the majority people) and of the Serbs (as a minority people) has shown different characteristics. The Croats have a slightly more favourable participation of the young in the entire population than the Serbs. The reasons lie in the process of urbanization and spacial migration in the country and abroad and in the natural migration of the Croats and Serbs within Croatia. The Serbs in Croatia, as opposed to the Croats, lagged behind in the process of urbanization before World War II. The process was intensified after World War II. Also, the Serbs were migrating more within the territory of the former Yugoslavia, while the Croats were emigrating to other countries. There were migrations of both Croats and Serbs from the undeveloped parts of Croatia, more so in the case of Croats from the municipalities in which the Serbs were in the majority. The temporarily occupied municipalities of the Republic of Croatia, excluding the developed ones (i.e. Beli Manastir, Petrinja and Vukovar) are significantly above the Croatian average in regard to population decline. The aggression for the "Greater Serbia" has completely changed the ethnic structure of the occupied territory. Croats from these regions have either been killed or displaced. The occupied territories have been completely ruined both demographically and economically. Thus, in regard to the negative demographic situation, Croatia has to establish and carry out an adequate population policy, in order to increase the birth-rate. To revitalize the entire country, its population has to be more evenly distributed.